

Kot jako terapeuta w gospodarstwie agroturystycznym i opiekuńczym

Fot. 1. Kot jako terapeuta w gospodarstwie agroturystycznym (fot. E. Salamończyk)

Ewa Salamończyk

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Instytut Zootechniki i Rybactwa

Gospodarstwo agroturystyczne to działające gospodarstwo rolne, w którym świadczone są usługi turystyczne oparte na zabudowaniach, gruntach i innych zasobach gospodarstwa, jednak ta działalność nie może zaburzać zdolności do produkcji rolnej [3]. Z wypoczynku w gospodarstwach agroturystycznych oraz z innych obiektów noclegowych na obszarach wiejskich, najczęściej korzystają turyści pochodzący z miast. Głównym motywem ich przyjazdów na wieś jest cisza, nieskażone środowisko, walory przyrodnicze, kontakt ze zwierzętami oraz wiejski folklor i zwiedzanie zabytków [20].

Rosnące oczekiwania, potrzeby i świadomość klientów sprawiają, że gospodarstwa agroturystyczne zaczynają się specjalizować i proponować nowe elementy i usługi. Nie jest możliwe, aby jednym produktem sprostać oczekiwaniom wszystkich klientów. Dlatego mając taką działalność, warto skupić się na konkretnej kategorii turystów. Zupełnie inne potrzeby mają przyjeżdżające na wypoczynek rodziny z dziećmi a inne seniorzy. W obrębie wymienionych grup, które najczęściej odwiedzają gospodarstwa agroturystyczne, należy również pamiętać o takich cechach jak: wiek, wykształcenie, zarobki czy miejsce zamieszkania [17]. Tworzone są w ten sposób tzw. pakiety promocyjne dostosowane do konkretnej grupy docelowej. Daje to gospodarstwu konkurencyjną pozycję na rynku, zmniejszając koszty prowadzenia działalności i zapewniając całościowy, wyjątkowy produkt.

Jedną z alternatyw dla klasycznego rolnictwa jest tzw. rolnictwo społeczne. Pod tym określeniem znanych jest wiele form opisywanych jako: rolnictwo dla zdrowia (farming for health), rolnictwo opiekuńcze (care farming), zielona opieka (green care) oraz zielone terapie (green therapies) [16]. „Zielona opieka” jest szerokim pojęciem obejmującym działania prozdrowotne, terapeutyczne, opiekuńcze, socjalne, edukacyjne, których celem jest utrzymanie dobrego samopoczucia fizycznego, psychicznego, intelektualnego, a nawet duchowego. To połączenie tradycyjnych form leczenia z korzystnym wpływem środowiska naturalnego [11]. Ze względu na ciągły wzrost liczby osób starszych tj. w wieku 60 lat i więcej (z 14,7% w 1989 r.; 22,2% w 2014 r. do 25,3% w roku 2019) [12, 13] oraz 13% udział ludności z niepełno-

sprawnościami prawnymi i biologicznymi w Polsce [14] konieczne jest tworzenie nowych rozwiązań dla opieki nad chorym i starzejącym się społeczeństwem. Gospodarstwa pełniące funkcje społeczne to innowacyjne rozwiązanie, które jest coraz powszechniej stosowane w wielu krajach europejskich. Jego sednem jest wykorzystanie wyjątkowych miejsc, jakimi są wieś i gospodarstwa rolne do tworzenia usług dla osób wymagających wsparcia [10]. Wśród krajów europejskich jednym z najbardziej zaawansowanych pod tym względem państw jest Holandia. Istnieje tam ponad 1000 gospodarstw opiekuńczych. Rolnictwo społeczne w Polsce zaczyna się dopiero rozwijać. Konsorcjum w składzie: MRiRW, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie o/Kraków, Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, wypracowało model gospodarstwa opiekuńczego i strategię jego wdrażania. Obecnie przygotowuje go do zastosowania w praktyce w naszym kraju [18].

Coraz większa liczba osób zachowuje względnie wysoki stopień sprawności w okresie „jesieni życia”. Wielu seniorów chce być aktywnych i prowadzić interesujące, wartościowe życie. Gospodarstwo opiekuńcze to rodzaj wsparcia poprzez opiekę i integrację społeczną realizowaną w ramach gospodarstwa prowadzącego działalność rolniczą. Możliwe do wykorzystania formy organizacyjne takich gospodarstw to między innymi: dzienny dom pobytu oraz rodzinny dom pomocy. Dla osób starszych korzystniejsze jest jak najdłuższe przebywanie w swoim środowisku i we własnym domu niż przebywanie w placówkach całodobowych. Wielu seniorów jest w stanie prowadzić własne gospodarstwo domowe i/lub przebywać ze swoją rodziną, jeśli zostanie udzielona im odpowiednia pomoc (np. przy robieniu zakupów, czynnościach higienicznych). Pozostawanie we własnym środowisku i samodzielne wykonywanie codziennych czynności sprawiają, że osoby starsze dłużej zachowują sprawność i dobre zdrowie. Zalety opieki i rehabilitacji świadczonej w gospodarstwach opiekuńczych, zlokalizowanych także blisko miejsca zamieszkania potrzebujących pacjentów to: zielone i spokojne środowisko, praca związana także z opieką nad roślinami i zwierzętami, która daje poczucie odpowiedzialności oraz podnosi samoocenę [22].

Gospodarstwa agroturystyczne, oprócz noclegu i wyżywienia oferują coraz częściej usługi lecznicze i terapeutyczne. Terapie zajęciowe takie jak: ergoterapia, przyrodoterapia oraz socjoterapia (w tym zooterapia) mogą być świetnym elementem poszerzającym ich zestaw. Z takich zajęć terapeutycznych na wsi, blisko natury mogą skorzystać: osoby niepełnosprawne, także chore psychicznie, dzieci z problemami w uczeniu się, osoby starsze oraz samotne, uzależnione np., od gier komputerowych, osoby żyjące w stresie. Wykonywanie różnego rodzaju czynności pod przewodnictwem terapeuty stanowi formę rehabilitacji, mającej na celu niefarmakologiczne usprawnienie organizmu oraz zaktywizowanie w walce z niepełnosprawnością.

Zwierzęta w turystyce wiejskiej, oprócz charakterystycznej funkcji użytkowej (pozyskiwanie żywności) pełnią także inne role, takie jak: rekreacyjną (jazda konna), edukacyjną (poprzez zagrody edukacyjne) i terapeutyczną (zooterapia). Obcowanie ze zwierzętami dla dzieci i osób starszych stwarza możliwości do poznawania biologii poszczególnych gatunków zwierząt, warunków utrzymania, pielęgnacji, zachowania. Dzieci uczą się obowiązkowości, troski i poczucia odpowiedzialności za inną istotę. Kontakt ze zwierzętami daje możliwość odwrócenia uwagi człowieka od otaczających go problemów, zapewniając relaks psychiczny. W przypadku ludzi starszych i samotnych zwierzęta dostarczają nie tylko czułości i rozrywki, pobudzają wspomnienia, są „lekarstwem” na nudę, ale dają także poczucie dowartościowania [5].

Na wsi żyje blisko połowa polskich kotów (48%) i są to głównie koty wychodzące (94%), tzw. dachowce – koty europejskie [25]. Są one traktowane zazwyczaj jako zwierzęta użyteczne, przeznaczone do łowienia myszy. Nie mają łatwego życia ze względu na to, że muszą same o siebie zadbać. Mimo niskiej pozycji kota w gospodarstwach wiejskich trudno wyobrazić sobie życie bez tych zwierząt. Kot, który żyje u boku człowieka od tysięcy lat i którego uważa się za indywidualistę, w rzeczywistości potrafi okazywać uczucia w szczególny sposób. Mruczając, zasypiając na kolanach człowieka, daje wyciszenie i odpoczynek [5]. Niewiele jest osób, które nie pogłaszczą ocierającego się o nogi kota. Instynktownie nasza ręka dąży do kontaktu z ich miękką sierścią. W gospodarstwie kot przez swoją obecność wpływa nie tylko na właścicieli, ale także na odwiedzających turystów i podopiecznych. Koty w sposób bezpośredni wpływają na zdrowie człowieka. Właściciele – opiekunowie kotów żyją dłużej, mają niższe ciśnienie krwi, są mniej narażeni na choroby serca, bardziej stabilni emocjonalnie oraz mniej zestresowani. Szczególną rolę odgrywają koty w życiu emocjonalnym dzieci. Badania wskazują, że dzięki obecności kota dzieci szybciej się uczą, także odpowiedzialności. Obserwacja zwierząt pomaga im zrozumieć, na czym polega proces wzrostu, starzenia się, a także cierpienia i umierania. Obecność kota pomaga najmłodszym opanować uczucie niepokoju, kontrolować agresję, radzić sobie z różnymi problemami, a nawet z izolacją społeczną.

Fot. 2. Kot – terapeuta (fot. E. Salamończyk)

Pozytywny wpływ zwierząt na nasze zdrowie uznany został przez naukowców oraz oficjalnie zaliczony do zooterapii dopiero w latach 60. i 70. XX wieku [6, 8, 19]. Jedną z jej form jest terapia z udziałem kota, czyli tzw. felinoterapia. Metoda ta polega na kontakcie z kotem. Nazwa pochodzi od łacińskiego słowa *felis* (kot) i greckiego *therapeia* (leczenie) [21].

Terapia z udziałem kota jest metodą wspomagającą leczenie oraz rehabilitację dzieci, młodzieży i dorosłych. Kontakt z kotem jest odpowiedni dla pacjentów uczulonych na sierść psa lub konia oraz odczuwających lęk wobec dużych zwierząt. W wielu krajach zachodnich koty w stałym trybie odwiedzają: przedszkola, domy opieki osób starszych i niepełnosprawnych, domy dziecka, placówki rehabilitacyjne, a nawet szpitale i hospicja [9, 23]. Za prekursora polskiej felinoterapii uważa się Mirosława Tomasza Wende z Torunia, który od 2005 roku zaczął działania z kotem w zakładzie pielęgnacyjno-opiekuńczym dla seniorów oraz prowadził zajęcia w przedszkolu, szkole podstawowej i gimnazjum dla dzieci niepełnosprawnych. Był również założycielem Fundacji „Mruczący Terapeuta” w Olsztynie, która wprowadziła do kraju ten program dla ośrodków opieki społecznej i pracy z osobami niepełnosprawnymi [7]. Założenia felinoterapii podzielono na kilka grup w zależności od programu działań, takich jak [21]:

1. Program, którego celem jest odwiedzanie ze zwierzęciem osób chorych, niepełnosprawnych w miejscu ich przebywania (np. dom opieki), aby mogli побыć ze zwierzęciem, pogłaskać, pobawić się. Jest to luźne spotkanie połączone z rozmową o codziennych sprawach, bez nacisku na konkretną terapię. W tym programie tzw. Animal Assisted Activi-

ties (AAA) opiekun kota nie potrzebuje specjalnych uprawnień, nie musi też prowadzić dokumentacji z przebiegu zajęć.

2. Program tzw. Animal Assisted Therapy (AAT) jest już ukierunkowany na konkretne cele poprawy zdrowia psychicznego i fizycznego, jest przygotowywany przez terapeutę i dostosowywany do potrzeb pacjenta. Kontakt ze zwierzęciem jest powtarzany cyklicznie, a postępy terapii muszą być opisywane. Opiekun kota to zarazem wykwalifikowany w felinoterapii terapeuta.
3. Ostatni program tzw. Animal Assisted Education (AAE) to edukacja z udziałem kota. Tutaj także muszą być sporządzane notatki w zakresie umiejętności dziecka.

Każdy z tych programów felinoterapii świetnie nadaje się do wprowadzenia do gospodarstw agroturystycznych i opiekuńczych. Kot jest dobrym towarzyszem życia seniora, ponieważ to zwierzę spokojne, ciche, nie absorbujące, naturalne. Nie wymaga zbyt wielu zabiegów, motywuje do aktywności, zmniejsza poczucie samotności. Ze względu na wyższą temperaturę ciała kota (38-39°C) niż człowieka, przytulanie i głaskanie go przynosi ulgę w bólach reumatycznych [15]. Badania wskazują także, że dotykanie sierści kota obniża ciśnienie krwi i zmniejsza ryzyko wystąpienia zawału serca [1, 2].

Zajęcia z kotem są wskazane dla dzieci z takimi problemami, jak: nieśmiałość, brak pewności siebie oraz schorzeniami: autyzm, zespół Aspergera, ADHD, upośledzenie umysłowe. Dzieci w trakcie zajęć słuchają o kotach, obserwują je, układają puzzle, rysują, robią zabawki dla kota, uczą się części ciała kota, liczą łapki na dywanie, śpiewają, pokazują, jak wygina grzbiet itp. Dzieci autystyczne, dla których każda zmiana w codzienności to zaburzenie spokoju, postrzegają dotykanie i głaskanie miękkiej sierści kota jako coś pozytywnego, a w miarę trwania terapii akceptują coraz więcej takich „intruzji”, otwierają się, a współpraca z terapeutą i rodzicami jest coraz lepsza. Może być tak, że felinoterapia w przypadku dzieci autystycznych będzie znacznie bardziej skuteczna, niż dogoterapia [6]. Kot w trakcie lekcji, swobodnie porusza się po sali, a jeśli zechce, bo poczuje się w tym gronie dobrze, podejdzie lub nawet położy się na kolanach.

Pobyt na wsi oraz kontakt z kotem może wpłynąć pozytywnie na młodzież niedostosowaną społecznie. Obecnie wzrasta liczba dzieci i nastolatków skonfliktowanych z rodziną i szkołą, łamiących normy prawne i obyczajowe. Nieletni nie są w stanie sami rozwiązać swoich problemów, powoduje to frustrację. Brakowi indywidualnych sukcesów towarzyszy złe samopoczucie, w konsekwencji młody człowiek staje się nieszczęśliwy. Młodzież niedostosowana społecznie przebywająca w placówkach resocjalizacyjnych lub w środowisku otwartym oprócz oddziaływań wychowawczych poddawana jest różnymi terapiami. Jedną z możliwości jest właśnie odpoczynek w gospodarstwie agroturystycznym i udział w zooterapii. Młodzi na co dzień przebywający w ośrodkach resocjalizacyjnych często odczuwają samotność i cier-

pią z powodu niskiej samooceny. Głównym zadaniem felinoterapii jest kształtowanie takich cech jak: odpowiedzialność, empatia, pracowitość, chęć niesienia pomocy. Kontakt z kotem pozwala zwiększyć poczucie bezpieczeństwa, sprzyja podwyższeniu własnej wartości, ułatwia komunikację międzyludzką. Głaskanie kociego futra, przytulanie go działa często na młodego człowieka uspokajająco i pomaga w pracy nad jakże czasami trudną osobowością. Przebywanie z kotem koi nerwy i zapobiega stresom, uczy okazywania pozytywnych uczuć i emocji, zmniejsza poczucie samotności, pomaga w radzeniu sobie z lękiem oraz uczy ufności do świata i ludzi, reakcje kota – mruczenie czy muśnięcie łapą mogą zmienić sposób patrzenia na rzeczywistość, do której młodzież niedostosowana społecznie nastawiona jest często bardzo wrogo [24].

Tak jak i w innych rodzajach zooterapii, to człowiek – opiekun kota, felinoterapeuta jest pomostem między pacjentem (dzieckiem, nastolatkiem lub seniorem) a kotem. Musi to być osoba otwarta, sympatyczna, cierpliwa i opanowana, ale również dyskretna. Gospodarz jako koci opiekun powinien wiedzieć jak rozmawiać z osobami chorymi, starszymi, a także jak wygląda praca z ludźmi niepełnosprawnymi. W prowadzeniu działalności agroturystycznej istotne jest także nastawienie wszystkich członków rodziny do przyjeżdżających gości. Każdy z rodziny powinien być zaangażowany i mieć swoje zadania, aby turysta czuł się dobrze w ich środowisku i towarzystwie. Dbanie również o dobrostan wszystkich zwierząt utrzymywanych w gospodarstwie to ważny element związany z funkcjonowaniem turystyki na wsi. Zwierzęta w obejściu, także koty muszą być zdrowe i zadbane. Wymagane jest systematyczne odrobaczanie, zapobieganie występowaniu pasożytów zewnętrznych, oraz sprawdzanie długości pazurów. Podstawowe warunki, jakie musi spełnić kot wybrany do pracy w gospodarstwie agroturystycznym i opiekuńczym to oprócz aktualnych szczepień i świadectwa zdrowia, także przyzwyczajenie do różnych sytuacji pojawiających się ze względu na przyjazd i przebywanie wielu obcych ludzi w różnym wieku. Koty, tak jak i inne zwierzęta narażone są na hałas, wzmożony ruch na podwórku, obce zwierzęta, ciekawskie i chętne do kontaktu ze zwierzęciem dzieci. Koty, które nie boją się takich zmian, a wręcz lubią dotyk i pieszczoty nawet nieznanym osobom, są pożądane w takich miejscach jak gospodarstwa agroturystyczne [5]. Oprócz kotów europejskich najbardziej popularne rasy kotów wykorzystywane w terapii to: ragdoll, main coon, persy i koty rasy brytyjskiej. Wyjątkowe predyspozycje terapeutyczne wykazują koty rasy ragdoll, nazywane często „szmacianymi lalkami”. Są to zwierzęta przyjacielskie, niewrażliwe na głośne zabawy dzieci i lubiące przytulanie. Trzeba jednak pamiętać, że nie rasa a charakterystyczne cechy charakteru zwierzęcia określają jego predyspozycje w działaniach z turystami oraz pacjentami.

Oczywiście, terapia z udziałem kota – kontakt ze zwierzęciem nie wyleczy z autyzmu, czy innej niepełnosprawności – również fizycznej, ale przyniesie ważne zmiany zachowania, większą adaptację społeczną [6],

pozwole zapomnieć, choć na chwilę o bólu, smutku i różnych problemach. Na twarzy zagości uśmiech a w duszy spokój i ukojenie. Dlatego dla gości przyjeżdżających z miasta na wieś, chociaż tylko na tydzień lub dwa w wakacje, lub seniorów obecnych w gospodarstwie raz w tygodniu przez kilka godzin, niezmiernie ważną rzeczą jest kontakt ze zwierzętami. Dziecko w obecności kota może dobrze się bawić, ale również otworzyć się na świat zewnętrzny. Kot może być powiernikiem i przyjacielem, może pomóc w nauce, pomoże rozwinąć zdolności manualne, zainicjuje zabawę ruchową. U osób starszych kot sprawdzi się jako doskonały towarzysz życia, poprawiając samopoczucie i motywując do aktywności, która może przejawiać się w opiece nad zwierzęciem [21]. Niezwykłą terapeutyczną korzyścią dla człowieka jest rodzaj komunikacji, polegający na porozumiewaniu się bez słów. Kot intuicyjnie czuje nastrój człowieka, rozumie niewerbalne sygnały, mimikę twarzy, ton i natężenie głosu. Zwraca uwagę także szczerą relacją, gdzie człowiek będzie sobą, ponieważ zwierzę nie skrytykuje i nie wyśmiewa [4].

Większość gospodarstw oferujących wypoczynek na wsi posiada typowe zwierzęta gospodarskie takie, jak: drób, kozy, owce, konie, świnie oraz zwierzęta towarzyszące – psy i koty. Mogą być one istotnym elementem tzw. produktu turystycznego i jednocześnie stać się motywem przyjazdu różnych grup osób w określone miejsce. Gospodarstwa wiejskie oferujące zaledwie noclegi i wyżywienie nie są już tak atrakcyjne, jak kilkanaście lat temu. Wprowadzenie nowej usługi, jaką jest felinoterapia, wymaga szczególnej wiedzy i umiejętności właścicieli, a nawet zdobycia dodatkowych uprawnień. W doborze zwierzęcia do zooterapii kluczowe są jego cechy charakteru i predyspozycje osobnicze kota. Popularne „dachowce” zwane też kotami europejskimi mogą być również odpowiednie do pracy jako koci terapeuci. Obszary wiejskie stwarzają ogromne możliwości dla tworzenia miejsc, gdzie osoby starsze i niepełnosprawne przebywając blisko natury, innego świeżego krajobrazu, tradycji i pośród zwierząt, doznają pozytywnego wpływu na zdrowie psychiczne i fizyczne. Połączenie różnych aktywności (np.: spacer, obsługa i karmienie zwierząt, praca przy roślinach) w czasie pobytu na wsi ze specjalistyczną formą terapii z udziałem np. kota daje możliwość realizacji zainteresowań, spokojnego odpoczynku, kontaktów społecznych. Misją, która powinna przyswiecać prowadzeniu gospodarstwa agroturystycznego, jest stworzenie uczestnikom i ich rodzinom środowiska, w którym mogą pracować, dbać o swoje zdrowie, bezpiecznie spędzać swój czas oraz przystosowywać się do życia w społeczeństwie.

Literatura: 1. Arhant Ch., Troxler J., 2017 – Is there a relationship between attitudes of shelter staff to cats and the cats' approach behaviour? *Applied Animal Behaviour Science* 187, 60-68. 2. Andreson W.P., Reid C.M., Jennings G.L., 1992 – Pet ownership and risk factors for cardiovascular disease. *Med. J. Aust.* 7 157(5): 298-301. 3. Barbieri C., Mshenga P. M., 2008 – The Role of the Firm and Owner Characteristics on the Performance of Agritourism Farms. *Sociologia Ruralis*, 48(2): 166-183. 4. Baro E., 2004 – Czworonożni „Terapeuci”.

Współczesny model stosowania zwierząt w terapii – dojrzałe koncepcje i profesjonalizm. *Wspólne Tematy* 7/8, 71. 5. Bernacka H., Drewka M., Gulda D., Monkiewicz M., Peter E., Święcicka N., Zawiślak J., 2013 – Wybrane gatunki zwierząt w gospodarstwach agroturystycznych. Wydawnictwo Uczelniane Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy. 6. Chmiel K., Kubińska Z., Derewiecki T., 2014 – Terapie z udziałem zwierząt w rehabilitacji różnych form niepełnosprawności. *Problemy Higieny i Epidemiologii* 95(3), 591-595. 7. Felinoterapia w Polsce. *Warsztaty Polskiego Towarzystwa Zootechnicznego. Instytut Hodowli Zwierząt, Katedra Higieny Zwierząt i Ichtologii, UP Wrocław* 28.11.2008. 8. Girczys-Poledniok K., Pudło R., Szymłak A., Pasierb N., 2014 – Zastosowanie terapii z udziałem zwierząt w praktyce psychiatrycznej. *Psychiatria* 11, 3; 171-176. 9. Goleman M., Drozd L., Karpiński M., Czyżowski P., 2012 – Felinoterapia jako alternatywna forma terapii z udziałem zwierząt. *Medycyna Weterynaryjna* 68(12), 732-735. 10. GROWID: Gospodarstwa opiekuńcze w rozwoju obszarów wiejskich wobec wyzwań demograficznych. <https://growid.pl/> dostęp: 22.06.2021. 11. Górską-Kłęk L., 2018. „Zielona opieka” jako sposób aktywizacji osób starszych. W: *Sprawni umysł Aktywności wspomagające funkcje poznawcze w wieku senioralnym*. Pod red. Trypka E., Turek K., Zima J., Górską-Kłęk L., Wydawca: Dolnośląski Ośrodek Polityki Społecznej. 12. GUS <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-w-wieku-60-struktura-demograficzna-i-zdrowie,24,1.html> 13. GUS <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/osoby-starsze/osoby-starsze/sytuacja-osob-starszych-w-polsce-w-2019-roku,2,2.html> 14. GUS <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/zdrowie/zdrowie/stan-zdrowia-ludnosci-polski-w-2019-r,26,1.html>. 15. Harris M.D., Rinchart J.M., Gertsman J., 1993 – Animal-assisted therapy for the homebound elderly. *Holistic Nursing Practice* 8(1), 27-37. 16. Kamiński R., 2015 – Gospodarstwa opiekuńcze jako alternatywna ścieżka rozwoju gospodarstw agroturystycznych. *Studia KPZK* 162, 109-125. 17. Kosmaczewska J., 2007 – Wpływ agroturystyki na rozwój ekonomiczno-społeczny gminy. *Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań*. 18. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. *Model gospodarstwa opiekuńczego w Polsce coraz bliżej*. <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/model-gospodarstwa-opiekunczego-w-polsce-coraz-blizej> dostęp: 22.06.2021. 19. Odendaal J.S.J., 2000 – Animal-assisted therapy – magic or medicine? *Journal of Psychosomatic Research* 49, 275-280. 20. Roman M., Niedziółka A., 2017 – Agroturystyka jako forma przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. *Wydawnictwo SGGW Warszawa*. 21. Rybicka D., 2017 – Felinoterapia w teorii i praktyce. *Brzezia Łąka: Wydawnictwo Poligraf*. 22. Sempik J., Hine R., Wilcox D. (red.), 2010 – *Green care: A conceptual framework, a report of the working group on the health benefits of green care*, COST Action 866, Green Care in Agriculture, Loughborough: Centre for Child and Family Research, Loughborough University. 23. Tomaszewska K., Bomert I., Wilkiewicz-Wawro E., 2017 – Feline-assisted therapy: Integrating contact with cats into treatment plans. *Review article. Polish Annals of Medicine* 24, 283-286. 24. Wilk M., 2014 – Zalety i szanse wykorzystania animaloterapii w resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie. *Łubelski rocznik pedagogiczny t. XXXIII*, 201-219. 25. Woźnicki P., Wilczyńska J., Koty i psy w Polsce oraz charakterystyka właścicieli i ich postaw względem zwierząt. *Weterynaria w praktyce* <https://vetkompleksowo.pl/kategorie-tematyczne/koty-i-psy-w-polsce-oraz-charakterystyka-wlascicieli-i-ich-postaw-wzglem-zwierzat/> Dostęp: 22.06.2021.